

Тетяна ЯРОШЕНКО

БІБЛІОТЕКА - СЕРЦЕ УНІВЕРСИТЕТУ:
СИНЕРГІЯ ПОСТУПУ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ

*Університет — це лише група будинків,
зібраних навколо Бібліотеки... Бібліотека —
це є Університет*

Шелбі Фут (Shelby Foote)

"Хай послухає мудрий - і примножить науку, а розумний здобуде тут мудрих думок», - стверджує одна з наймудріших Книг людства - Старий Заповіт (Книга Приповістей Соломонових). У цих словах: від інформації - до знання, точніше, до їхнього примноження, закладено мудрість, яка є основною складовою сучасного етапу розвитку цивілізації - етапу інформаційного суспільства та його наступної фази - суспільства знань. Часу, коли, власне, найважливішим фактором, головною рушійною силою суспільного розвитку стають знання. Коли місце і роль будь-якої держави у світовій спільноті пов'язані з її спроможністю виробляти, споживати і застосовувати нові знання, коли інформаційно-комп'ютерні технології стають спільним інструментом для науки, освіти, виробництва та бізнесу.

Розвиток науки та освіти в суспільстві знань невід'ємно пов'язаний з діяльністю університетів, це безумовно. Як і те, що більшість стратегічних завдань сучасного університету тісно пов'язані з діяльністю його бібліотеки. Чи, радше, мають бути пов'язані. Власне, університетська бібліотека є інформаційною основою науково-освітнього процесу, тією творчою лабораторією, від ресурсів та послуг якої залежить багато в чому якість та зміст навчання та наукових досліджень.

Чи все так просто в усвідомленні (вже не кажучи - у виконанні) - місії, цілей і завдань бібліотеки? Чи здатна сучасна університетська бібліотека стати інформаційною основою науково-освітнього процесу? І що заважає, якщо ні? Що сприятиме? Чи готові бібліотеки на сьогодні надати науковцю -

викладачеві-студенту якомога повніший доступ до вітчизняних та світових інформаційних ресурсів? Створити власні? Навчити цим користуватися? Чи відповідають уже існуючі у нас багаті колекції сучасним інформаційним запитам науковця? Яким чином (і змістовно, і фінансово) відбувається розвиток наших колекцій? Чи розуміє університетська громада цю особливу роль і місію бібліотеки? Чи здатна бібліотека лобювати себе перед академічною громадою? Чому, зрештою, так тривожно прозвучало у зверненні учасників восьмої щорічної міжнародної конференції Українського Фулбрайтівського Товариства: "Стан науки, освіти та інформатики в Україні перебуває практично на рівні імітації їхньої відповідності сучасним вимогам... .. Справжньою пустелею, з огляду на вимоги сучасного інформаційного обміну, виглядають українські університетські та академічні бібліотеки..."¹

Звичайно, ці актуальні питання мусили би бути в колі повсякчасної праці кожного з університетів. І так і є у справжніх університетах, де дбають про якісну освіту та розвиток науки. Але реальної самоврядності у вирішенні низки основних питань діяльності університетської бібліотеки не маємо, її діяльність чітко регламентована й обмежена, закута у "прокрустове ложе" численних стандартів, вимог, положень, досить часто нелогічних, а інколи абсурдних. Наприклад, жорсткі вимоги звітності про кількість навчальної й наукової літератури: за якими критеріями відбувається в розумінні чиновника цей поділ? До наукових чи навчальних слід віднести праці, наприклад, М.Грушевського чи В.Вернадського, або монографію світового вченого, яка є обов'язковою для вивчення у певній дисципліні? І взагалі кількісний стан книгозабезпечення навчальних курсів, що вимагається, не дає жодного уявлення про реальну якість інформаційного забезпечення дисципліни. Академічні бібліотеки світу відомі зовсім не кількістю примірників, а кількістю назв - різномаяттям наукової літератури, а у нас цей показник майже відсутній. От і маємо подекуди мільйонні колекції університетів на папері, які, поділені на десятки-сотні примірників підручників, перетворюють академічну бібліотеку на навчальну. Жорстка прив'язка матеріальної відповідальності бібліотекаря за колекцію спричиняє якнайменше закриття для доступу частини цінних фондів: про

який відкритий доступ, що є стандартом в американських університетах, може йти мова? І бібліотеки вимушені часто утримувати тому застарілі й непрофільні видання, адже за списанням завжди стоїть потенційний перевіряючий, уже від початку переконаний у можливих зловживаннях. Суцільний переоблік фондів також є профанацією в умовах, коли колекція більша за 100 тис, і на облік фактично лишається лише один літній місяць, вільний від навчального процесу. Електронні ресурси, які мусять бути зазвичай такою ж стандартною складовою колекції, як і друковані видання, взагалі не можуть існувати з огляду на чинні правила. Потребує перегляду і положення про університетські бібліотеки в цілому, адже за місією це академічні бібліотеки, але наукова діяльність не передбачена ані відповідними підрозділами, ані посадами в типовому штатному розкладі. І чому типовий штатний розклад для бібліотеки взагалі має статус закону, адже університет сам може адекватно реагувати на вимоги часу і створювати такі посади, які реально потрібні сучасній бібліотеці, наприклад, фахівця з електронних ресурсів. Відповідність оплати праці бібліотечних працівників до показників кількості читачів та книговидач теж формальна, бо реальними критеріями мусять бути реальна відвідуваність (а отже, потрібність) бібліотеки, з урахуванням і статистики використання електронних ресурсів, сайту, електронного каталогу в Інтернеті тощо. Окремим сумним рядком у нашому сьогоденні є славнозвісний Закон про тендерні закупівлі, де книга потрактована як товар, і кращі інтелектуальні сили бібліотек працюють не на якісну розбудову власних колекцій, а на творення численних паперів, тим часом як мізерні накладки, що має сьогодні українська книга, щезають і не доходять до бібліотек. А ще потрібно відслідкувати книжковий ринок в умовах майже повної відсутності інформації про "Книги в друці", так само, як відсутність книготорговельних фірм, що працюють з усім ринком країни, а не лише з окремими видавництвами; проблематично також знайти посередників, що погодяться доставити з-за кордону не те, що користується попитом, а те, що потрібно університетові. І "вплювати" на "сіру" (малотиражну) літературу, інформація про яку взагалі відсутня. А відсутність не те що системи електронної доставки документів, а бодай елементарної скоординованості універси-

тетських (та й інших) бібліотек у розвитку колекцій та передплаті періодичних видань, особливо закордонних?

Цей перелік можна продовжувати, на жаль. До цих проблем, зрозуміло, додається ще й безліч інших, пов'язаних із діяльністю наших університетів в умовах постійного бюджетного дефіциту, з організаційно-фінансовими та академічними проблемами університетської освіти в Україні загалом. Ідеться про те, щоб бібліотека вищого навчального закладу, як і власне університет, мали змогу самостійно приймати рішення щодо внутрішнього управління та фінансування, визначення власної стратегії для забезпечення реальної синергії, а не просто співіснування університету та його бібліотеки.

"Бібліотека - серце Університету": цю відому тезу ми повторюємо часто в Києво-Могилянській Академії, бо власне тут можна говорити про початки цього спільного творення інформаційного науково-освітнього простору, про невід'ємність і взаємопов'язаність діяльності нашої бібліотеки передусім з академічним процесом, коли бібліотека реально перебуває в центрі навчального процесу, бо ж студенти постійно, щоденно потребують інформації для постійної щоденної праці. "Бібліотека - це стиль життя в Академії", - кажуть наші студенти, а стратегічний план розвитку НаУКМА запропонував наступне визначення ролі книгозбірні: "Бібліотека - не лише місце книговикористання, книгопошанування, а також і мозковий центр університету, пов'язаний незліченними нитками з усіма світовими інформаційними ресурсами, забезпечуючи швидкий та зручний доступ до всіх ресурсів, перебуваючи в центрі академічного та дослідницького процесів".

Подібне рішення підтримки академічної освіти, коли бібліотека перебуває в центрі навчального процесу, - не часто зустрічається у вітчизняній практиці вищої школи. (До речі, як нечасто зустрінеш і чітко визначене розуміння місії, ролі та місця бібліотеки в університеті загалом).

Бібліотека НаУКМА, задумана та реалізована відповідно до здебільшого експериментальних стандартів забезпечення та підтримки академічної освіти та науки у відродженій Академії, одночасно з урахуванням нормативно-правової бази пост-радянського суспільства (штатний розклад, оплата праці тощо) намагається працювати за міжнародними стандартами; спів-

працювати з вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, вчитися самим та навчити інших одночасно. Бібліотека має досить унікальний досвід становлення за доволі короткий час як потужної, якісно сформованої за складом колекцій книгозбірні (з нуля в 1992 до майже півмільйонної колекції на сьогодні), знаного і визнаного в Україні лідера в галузі впровадження новітніх інформаційних технологій та інших інновацій, за досвідом фандрайзінгової діяльності тощо. Концептуально це було зумовлено вимогами нашого університету, відповідністю діяльності бібліотеки тим освітнім формам, які втілювалися в НаУКМА. Наш університет завжди виходив з того, що без потужної бібліотеки неможливим є ні нормальний навчальний процес, ані успішна наукова діяльність. Бібліотека розвивалася в тісній взаємодії з усіма структурними елементами НаУКМА, повною мірою розділяючи історію та сьогодення університету, доповнюючи та збагачуючи їх різнобарв'ям своєї специфічної діяльності.

Коротка довідка в цифрах: Колекція друкована 461 тис. прим./220 тис. назв наукової та навчальної літератури, близько 1000 назв періодичних видань. Щорічне поповнення фонду складає 30 тис. прим. Колекція електронних видань нараховує близько 2000 назв книг, 33 баз даних, близько 30 тис. назв електронних журналів. Розгорнута структура інформаційного обслуговування: до 12 читальних залів та 5 абонементів підбібліотек (найбільші серед яких Дослідницька, Бакалаврська) щодня звертається в середньому 1824 читачі, середня книговидача за день складає 3504 прим. Близько 50 тис. прим. знаходиться у відкритому доступі. Інтегрована бібліотечна система ALEPH дозволила автоматизувати більшість основних технологічних процесів - від комплектування та каталогування (одна з небагатьох бібліотек в країні, де відсутній картковий каталог, а є Веб-каталог, доступний в Інтернеті) до циркуляції через електронне замовлення та облік книговидачі, управління формулярами та звітність, створені умови для запровадження віртуального управління матеріалами до навчальних курсів, електронна бібліотека включає як власні цифрові ресурси, так і ресурси віддаленого доступу), працюють відповідно служби бібліографічно-інформаційні. Згідно з концепцією наукової бібліотеки

НаУКМА інформаційне забезпечення розглядається як комплекс, де все функціонально взаємопов'язане та підпорядковане досягненню єдиної мети: забезпечення доступу до необхідних ресурсів для отримання знань, інформації та ідей на основі академічної свободи, відкритості інформації, оперативності та комфортності, різноманітності своїх колекцій, з використанням найвищих стандартів та інновацій в організації та управлінні.

Слід однак зазначити, що становлення нашої бібліотеки відбувалося не в абстрактному світі, і зовсім не в тепличних умовах максимальної уваги до бібліотеки, а з урахуванням як внутрішніх умов і ресурсів - юридичних, фінансових, людських, - так і зовнішніх факторів. І не все так просто і бездоганно, як, можливо, хотілося б. Радше не із урахуванням, а за майже повної відсутності таких умов, досить часто з активним відстоюванням свого місця і ролі, з вимушеною необхідністю залучення коштів на різноманітні проекти, необхідністю першими торувати шляхи освоєння нових технологій.

До цього ж додамо чинники, що вже були зазначені: жорстока регламентація діяльності університету взагалі та його бібліотеки зокрема, парадигма стану сучасної бібліотечної справи в Україні, коли, наприклад, новітні інформаційно-бібліотечні технології впроваджуються без розробки національних стандартів, суттєво відчутною є нескоординованість дій провідних наукових та бібліотечно-інформаційних установ, за відповідних сучасних вимог до бібліотечної професії та існуючих нормативів в оплаті праці тощо - тобто існували й існують як внутрішні фактори, які гальмують або прискорюють наш рух уперед, так і, відповідно, зовнішні.

Якою є сьогодні бібліотека університету в Україні?

Спробуємо порівняти ідеальне з реальним. Ідеальної моделі бібліотеки сучасного університету не існує. Це динамічна структура, яка розвивається, змінює певні функції.

Якою бути сьогодні і в майбутньому університетській бібліотеці - залежить від того, яким буде університет. Але й навпаки - університет буде таким, яким буде його бібліотека.

В ідеалі ми говоримо про синергію спільного розвитку всіх університетських структур - планів і завдань - із бібліотекою: таке взаємодоповнення і взаєморозуміння, така взаємодія, яка дійсно

породжує нову Якість, нові Можливості, більші ніж просто арифметична сума частин.

Наважуся запропонувати кілька основних варіантів існування сучасних університетських бібліотек в Україні.

Варіант перший: бібліотека університету є допоміжним, обслуговуючим підрозділом, з мінімальним завданням забезпечення навчального процесу мінімальним же набором навчальної передусім літератури. Нам знайомі й приклади, коли бібліотека взагалі відсутня чи майже відсутня, університет через власне видавництво забезпечує студентів підручниками власних викладачів.

Варіант другий, на жаль, найбільш поширений: бібліотека й університет живуть у паралельних світах, інколи перетинаючись у спробах, наприклад, взаємодії з коригування навчальних планів відповідно до існуючого фонду чи, навпаки, у проведенні спільних культурологічних та інформаційних заходів. Університет розвиває свої навчальні та дослідницькі програми, не орієнтуючись на бібліотеку, не дбаючи про відповідне інформаційне забезпечення цих програм. У свою чергу, бібліотека розвиває свої колекції за своїм власним розумінням стратегії університету або ж і взагалі за принципом стихійним, зважаючи на здебільшого обмежені фінансові ресурси, до яких важким ярмом майже повної зупинки цивілізованого процесу розвитку колекції долучилася знову ж тендерна процедура придбання книг.

І тоді маємо: навіть найкраще організована і багата бібліотечна колекція - не "працює": певний набір сервісу і послуг не відповідає реальним потребам учених, викладачів і студентів.

Варіант третій: університетська бібліотека працює на випередження, пропонуючи університетській громаді такий набір інформації, ресурсів, послуг, який іще НЕ ПОТРІБЕН більшості, бо ж потребує певних зусиль, навичок і вмінь: наприклад, у створенні віртуальної колекції матеріалів до курсів, використанні електронних ресурсів - баз даних, електронних книг, електронних бібліотек, - у запровадженні дистанційного навчання, у віртуальному проведенні наукових досліджень тощо. Така бібліотека, власне, пропонує - активно чи пасивно - зміну сценаріїв не у змісті освіти, а в її формах і методах, не у визначених напрямках наукових студій, а в їхньому інформаційному забезпеченні.

Звичайно, такий погляд є дещо поверховим, звичайно, тут є багато питань, пов'язаних доглибинно з якістю освіти та наукових

досліджень в університетському середовищі України загалом: у кваліфікації кадрів вищої школи, у здебільшого невизначених іще пріоритетах та реальних механізмах інтеграції науки та освіти в університеті, уваги до наукових досліджень, на ґрунті яких відбувається і навчання, у небажанні (а часто й просто невмінні) університетських дослідників інтегруватися до більш широкої світової наукової співдружності (бодай за причини незнання іноземних мов та інформаційних технологій), у суперечностях у сприйнятті студентами (а часто й викладачами) складних багатофункціональних і міждисциплінарних знань, у відсутності ставлення студентів та викладачів ВНЗ до процесу навчання як до досить важкої праці.

Повертаючись до проблем бібліотечних, власне, до тих можливих шляхів творення моделі сучасної університетської бібліотеки в епоху суспільства, базованого на знаннях. В умовах переходу до інформаційного суспільства перед бібліотечною спільнотою з дедалі більшою гостротою постає проблема трансформації книгозбірень із пасивних автономних сховищ документованих знань на паперових носіях в активних розповсюджувачів їх засобами електронних комунікацій та навігаторів у безмежному світі інформації, а - вірогідно - і посередників між авторами наукової та суспільно значущої інформації та її споживачами через створення системи електронних видань, електронного книгодрукування, відкритих архівів, інституційних репозитаріїв). Безумовних змін зазнає також система інформаційно-бібліотечного обслуговування, побудована на принципах оперативності і доступності інформації: підтримка віддаленого доступу до електронних ресурсів (баз даних, електронних книг, електронних журналів, електронних бібліотек взагалі) у будь-який час із будь-якого регіону за принципом 24 години на добу 7 днів на тиждень 365 днів на рік².

Нечувано швидкими темпами на світовому рівні відбувається розбудова інформаційної інфраструктури. В одній з останніх книг триразового пулітцерівського лауреата, активного в Західному світі пропагандиста глобалізації Томаса Фрідмана "Світ плоский"³ - своєрідному підручнику з новітньої економічної історії - описано перспективи глобалізованого світу, який насправді, завдяки інформаційним технологіям, невідомо змінюється, адже транснаціональним корпораціям абсолютно байдуже, де

винайняти програміста, дизайнера чи інженера, - у Сан-Франциско, Шанхаї чи в Новосибірську, де планують побудувати нові "Силіконові долини», і світ виглядає зовсім невеличким. Нечуваними темпами йде і створення електронних бібліотек. Країни "великої сімки" включили проект створення онлайн-бібліотек "Bibliotheca universalis" до числа 11 найбільш важливих науково-технічних проектів, виділяючи на це сотні мільйонів доларів. У Росії ще в 1999 р. було започатковано міжвідомчу програму "Електронні бібліотеки Росії", що стала складовою федеральної цільової програми "Електронна Росія". Амбіційні плани має Китай - минулого року випущено таку саму кількість електронних книжок, як і традиційних друкованих. Аналогічні програми існують і в інших країнах світу: Австралії, Японії тощо⁴. Наприкінці 2005 року "Гугл" заявила про виділення 3 мільйонів доларів на спільний з бібліотекою Конгресу США проект створення Світової Цифрової Бібліотеки⁵.

Не будемо говорити про вітчизняну практику, яка зрозуміла. Здебільшого і університети, вже не кажучи про їхні бібліотеки, залишаються "поза кадром" і під час визначення національних науково-технічних програм, і в численних публікаціях з питань інформатизації України, де цей багатоаспектний процес зводиться найчастіше до технократичного завдання створення комп'ютерних мереж.

Серед першочергових завдань сучасної університетської бібліотеки є розвиток електронної колекції, створення електронної бібліотеки, заснованої і на власних ресурсах, і на доступі до якісної світової наукової інформації (ресурсів віддалених). Значні переваги відкриває перед університетськими бібліотеками України нова модель наукової комунікації, відома під назвою Будапештської ініціативи - відкритий доступ⁶. Бібліотека НаУКМА працює наразі над проектом створення Інституційного репозитарію та електронної бібліотеки в цілому. Серед основних складових проекту - доступ до максимального ядра світових наукових електронних ресурсів (що охоплюють різноманітні галузі наук і напрями наукових досліджень та потреби академічних процесів в університетах країни); створення власних електронних ресурсів - електронних каталогів, електронних фондів, повнотекстових ресурсів власної генерації, а також баз даних, - створення електронних бібліотек у справжньому розумінні цього

поняття. Ми пропонуємо колегам також працювати над спільними діями в технологічних підходах до створення Відкритих Архівів (інституційних репозитаріїв, що містять електронні ресурси наших університетів - від електронних публікацій вчених до освітніх та дослідницьких ресурсів, дисертацій, будь-яких інших матеріалів). Серед складових проекту - також створення Журналу Відкритого Доступу. Така об'єднана програмними і технічними засобами, а також відповідними комунікаціями бібліотека дасть змогу забезпечити наших науковців, викладачів, студентів, з одного боку, і представити світовій спільноті наші надбання, з іншого.

У рамках цієї стратегії університетська бібліотека трансформується в інтегрований університетський інформаційний науково-освітній, дослідницький, культурологічний, видавничий центр із наданням широкого спектру інформаційних послуг та функціями досвідченого навігатора в інформаційних потоках.

"Мудрість розумного - то розуміння дороги своєї", - стверджує Книга Приповістей Соломонових зі Старого Заповіту. Від усвідомлення нашого спільного шляху - синергії розвитку наших університетів і їхніх бібліотек - базових і системоутворюючих елементів всієї інституції - у творенні інформаційного науково-освітнього простору залежить майбутній розвиток освіти та науки України, а отже, її майбутнє.

ПРИМІТКИ

¹Звернення учасників Восьмої Щорічної Міжнародної Конференції Українського Фулбрайтівського Товариства (Львів, 7-9 жовтня 2005 р.) - Режим доступу: <http://www.fulbright.org.ua/zvern.php> -Назва з екрану.

²Костенко Л.Й. Бібліотечні електронні інноваційні технології // Бібл. вісн. - 2003. - №6. - С 13-17.

³Friedman T. The World is Flat: A Brief History of Twenty-First Century - New York, 2005.

⁴Костенко Л.Й. Онлайнні ресурси бібліотеки: створення, використання // Бібл. вісн. - 2003. - N 1. — С. 13-17.

⁵Див.: David A. Vise. *World Digital Library Planned* //Washington Post-2005-Nov., 22.

⁶Див.: Budapest Open Access Initiative. - Режим доступу: <http://www.soros.org/openaccess>